

/Alexandru ZUB

DISCURSUL ISTORIC ACTUAL ÎNTRE CRITICĂ ȘI (RE)CONSTRUCȚIE

The Contemporary Historical Discourse: Between
Criticism and Reshaping

The present text recommends itself as an erudite essay regarding the condition of history and the historian on the threshold between the XXth and the XXIst centuries. In the postmodern times, the scientific “prophets” of the end announced the “end of history”, concomitantly with the end of other fields of the human studies. The multitude of the points of view, as well as the diversity of the reflections voiced and commented by the author, prove that history is nowadays more vivid than ever.

Să-mi fie permis mai întâi a mulțumi pentru cuvintele cu care am fost întâmpinat. Deși fac parte, cumva, din protocolul reuniunilor de acest fel, ele obligă totuși la grațitudine*.

Mi s-a făcut onoarea, poate nu ca persoană, ci ca reprezentant al unei bresle, de a fi chemat să vă împărtășesc unele reflecții despre discursul istoric de azi. Se admite, măcar la ocazii solemne, că dintre toate muzele ce inspiră creația, Clio e cea mai des evocată, dacă nu și cea mai demnă de respect. Puțin din prestigiul ei se revarsă și asupra celor mai umili dintre devoți. „Tu, Clio, culegi de pe morminte florile uscate și ni le faci iară vii, înflorind proaspete, ca cicoarea pe lanuri, în roua dimineții”¹.

Cuvintele lui Vasile Pârvan nu au, aici, un rol de simplă *captatio* retorică. Ele evocă rostul însuși al istoriei, ca domeniu cognitiv, acela de a strânge și interpreta urmele vieții, pentru a face din ele suport de meditație la îndemâna contemporanilor. Suport precar, spun scepticii, dar indispensabil.

A vorbi, în această perspectivă, de *critică și (re)construcție* mi se pare o bună ocazie de a pune în lumină câteva din preocupările istoriografiei de azi, deloc noi, însă având în timpul din urmă conotații dramatice, dacă ne gândim la câte morți au fost proclamate, simbolic, în ciclul modern și postmodern al istoriei. Dumnezeu, ideologie, artă, umanitate, istorie, nimic n-a scăpat de sentința capitală.

* Text prezentat, cu mici deosebiri, și la Academia Română, Filiala Iași, 11 septembrie 2003.

¹ V. Pârvan, *Memoriale*, 1923. Apud *Scrieri*, ed. Al. Zub, București, 1981, p. 525.

Wozu noch Historie? Întrebarea lui Reinhart Koselleck, pusă în 1970, la un congres de specialitate², reitiera în fond o neliniște nietzscheană, pe seama căreia avea să se producă, îndeosebi prin spenglerieni și heideggerieni³, o lungă serie de reflecții consonante, pigmentând criza istoriei în ansamblu, ca realitate complexă și misterioasă, nicidecum explicabilă total. „În această lume detracată, se întreba H.-I. Marrou, cu un demisecol înainte, ce loc mai rămâne pentru istorie? Ea nu este decât un joc de măști în magazinul de accesorii pentru comediații propagandei”⁴. Istoria și contraistoria au stimulat de atunci destui actanți, sporind totodată numărul scepticilor⁵.

Totuși, profesioniștii veritabili au știut să nu abandoneze misiunea de a menține sensul unui efort multimilenar. „Fiecare generație își reface istoria, nu pe ruine, ci pe câștigurile generației precedente. Fiecare clipă a prezentului clarifică sub un alt unghi trecutul, suscitând reliefuri neprevăzute”⁶, ne asigură același Marrou, de la știința și echilibrul căruia, pe plan spiritual, avem mereu de învățat.

Unii s-au îndoit însă că ne putem alege cu ceva din toată istoria. Proust însuși a ținut să spună că „nu profităm de nici o lecție (a ei), fiindcă nu știm să ajungem până la general și ne imaginăm întotdeauna că suntem dinaintea unei experiențe care nu are precedente în trecut”⁷.

Semnificativ e că însuși conceptul de istorie pare a fi eludat de unii profesioniști, în favoarea unor sintagme ca aceea de „existență istorică”, folosită de Ernst Nolte pentru una din cele mai îndrăznețe sinteze, menită să prezinte aventura umană „între începutul și sfârșitul istoriei”⁸. Însă tot la profesioniști, la cei adevărați, putem găsi, la o adică, impulsuri pozitive.

La capătul unei analize a istoriografiei moderne, nuanțată, subtilă, interogativă, Georges Lefebvre a ținut să-și prevină cititorii că înnoirea continuă a domeniului nu înseamnă că nimic nu este durabil: progresul e lent, însă real. Cunoașterea istorică a cuprins toată planeta și întreaga durată, iar perspectivele s-au înmulțit considerabil, făcând posibile noi interpretări și noi sinteze⁹. Concluzia? Un îndemn cu valoare mereu actuală, fiindcă adaugă la rostul cognitiv al istoriei unul pedagogic, nu mai puțin important: „Nu

² Ernst Schulin, *Traditionskritik und Rekonstruktionsversuch*, Göttingen, 1979, p.13.

³ Cf. Sorin Borza, *Heidegger și istoria*, Cluj-Napoca, Dacia, 2003.

⁴ H.-I. Marrou, *De la connaissance historique*, Paris, 1954.

⁵ Cf. Andrei Pippidi, *Une histoire en reconstruction*, in vol. *Histoire et pouvoir en Europe médiane*, ed. Antoine Marès, Paris etc., 1996, p. 261-262.

⁶ H.-I. Marrou, in vol. *Histoire et ses méthodes*, ed. Charles Samaran, Paris, 1961, p.IX.

⁷ Marcel Proust, *À la recherche du temps perdu*, II, Paris, Gallimard, 1987, p. 713.

⁸ Ernst Nolte, *Historische Existenz. Zwischen Anfang und Ende der Geschichte*, München/Zürich, 1998.

⁹ Georges Lefebvre, *La naissance de l'historiographie moderne*, Paris, 1971, p. 321-326.

așteptați, sfătuia Lefebvre, minuni de la istoria sociologică, nici de la istoria fie politică, economică ori socială, de altfel nici de la știință în genere. Dar nu cedați descurajării și scepticismului. Dacă vă angajați pe calea cercetării, faceți-vă treaba cu stăruință, împlinind conștiincios misiunea pe care capacitatea și împrejurările v-au îngăduit s-o aveți în vedere. Pentru rest, încredeți-vă în natura umană și în viitor, iar dacă vreți, în spiritul lumii, ca Benedetto Croce, sau, pentru aceia dintre voi care cred, în providența religiilor revelate¹⁰.

Nu se poate formula mai bine, nici azi, dubla funcție a discursului istoric: de a spori cunoașterea, valorizând experiența trecută a lumii; de a reconforta, prin exemple din patrimoniul istoriografic și mai ales prin inculcarea unui sens mai înalt aventurii cronotopice a omului. Este de amintit, aici, consensual, reflecția unui personaj din *Glasperlenspiel*, de Hermann Hesse, cu privire la meseria de istoric: „A te îndeletnici cu istoria însemnează: a te lăsa în seama haosului și totuși a-ți păstra credința în ordine și sens. Este o misiune serioasă (...) și probabil una tragică”¹¹.

Dacă viața e o *provocare* continuă pentru individ, ca și pentru comunitate, cu atât mai mult *discursul* asupra ei, indiferent în ce dimensiune temporală îl plasăm, devine o *provocare* pentru intelectul uman, pentru specia noastră autoreflexivă. Cam în același timp, A.J. Toynbee și R. Aron au făcut din *provocare* un element central de reflecție, rămas așa până astăzi. „Înțelegerea este riposta istoricului la *provocarea* vieții pe care o explorează”, conchidea R. Aron¹², într-un studiu epocal de filozofie a domeniului. Tot astfel, confratele englez făcea din *provocare* și răspuns (*challenge and response*) o relație caracteristică pentru tot câmpul istoriei, fie aceasta gândită în registrul realității ca atare sau în acela de gândire pe seama ei¹³. „Atunci (să ne întrebăm și noi), care este idealul istoriei? Conceptualizarea trăitului? Erudiția, interpretarea documentelor? Idealul ar fi un *Comentariu al Codului theodosian* sau *Societatea feudală*?” Interogația poate continua, dar nu e decisivă și indică mai curând o evoluție a gustului decât o chestiune de fond, cum ne asigură Paul Veyne, spre a sublinia îndată că „nucleul irecuzabil al istoriei” rămâne totuși erudiția, căci pe ea se întemeiază profesionalismul în domeniu, restituirea sistematică¹⁴.

Discursul istoric este fără îndoială consubstanțial istoriei pe seama căreia se constituie. Îl numim astăzi *istoriografie*, spre a-l distinge de istoria-realitate (a făcut-o deja în chip eminent H.-I. Marrou), dar la origine *istoria*

¹⁰ *Ibidem*, p. 326.

¹¹ Hermann Hesse, *Jocul cu mărgelile de sticlă*, trad. I. Roman, București, 1969, p. 159-160.

¹² Raymond Aron, *Introduction à la philosophie de l'histoire*, Paris, 1981, p. 59.

¹³ A.J. Toynbee, *Change and habit*, London, 1966.

¹⁴ Paul Veyne, *Comment on écrit l'histoire*, Paris, 1971, p. 276.

cuprindea, într-o ambiguitate fecundă, ambele dimensiuni¹⁵. Cea *en historien* are deja un venerabil trecut și e departe de a-și încheia aventura epistemică¹⁶.

Acum două decenii, Jean-Baptiste Duroselle definea astfel, sumar însă exact, situația domeniului: „Istoria, cunoaștere a trecutului uman, își vede astăzi dezvoltarea accelerându-se brutal: multiplicare de urme și lucrări; expansiune în motivații și recurs la științele auxiliare; demitizare și repunere continuă în chestiune a propriilor explicații”¹⁷. În adevăr, cu aceste elemente, marele istoric, căruia îi datorăm și „o viziune teoretică asupra relațiilor internaționale”¹⁸, sugera un dinamism aparte al istoriografiei contemporane, însă și o situație de criză a sistemului său cognitiv, din moment ce totul se repunea în chestiune, se revizua, se reformula, se reconsidera, nu din capriciu profesional, ci în virtutea însăși a statutului epistemic.

O atare situație, opina Duroselle, trebuia să îndemne la modestie, adică la empirism, fiindcă progresele reale făcute în domeniul istoriei se datorează „efortului descriptiv și metodic” depus de cercetători și de savanți, spre a studia, descrie, clasa, lămuri totul cât mai bine¹⁹. Spre deosebire de alte științe, care studiază *fenomene* și identifică legi, istoria se ocupă de *evenimente*, numai de evenimente, care presupun prezența semnificativă a omului²⁰, adică norme de tot felul, memorie, gestiune mai mult sau mai puțin conștientă a achizițiilor acesteia. Amestec de rațional și irațional, omul se dezvăluie din toate, pas cu pas, în ceea ce are definitoriu, ca „ființă istorică”, pentru a folosi aici cunoscuta sintagmă a lui Blaga²¹, sau ca „existență istorică”, dacă apelăm la expresia mai recentă a lui Nolte²², ea însăși debitoare tradiției heideggeriene în explicarea ființei (*Dasein*)²³ și având afinități cu sintagma „experiența istorică” (Reinhart Koselleck)²⁴.

Întrebându-se, nu demult, ce fel de istorie a evului mediu se va face în secolul XXI, Alain Guerreau, care se ocupase anterior și de orizontul teoretic al feudalismului, remarcă „ostilitatea profesională față de actul reflecției” și o anumită „miopie conjuncturală” a profesioniștilor în domeniu, pentru a lansa

¹⁵ H.-I. Marrou, *Qu'est-ce que l'histoire?*, în *Histoire et ses méthodes*, ed. cit., p. 4-6: *Le mot et la chose*.

¹⁶ Cf. Charles-Olivier Carbonell, *L'historiographie*, Paris, PUF, 1981.

¹⁷ Jean-Baptiste Duroselle, *La connaissance actuelle du passé*, în *Revue des sciences morales et politiques* (RSMP), 139, 1984, 1, p. 7.

¹⁸ Idem, *Tout empire périra. Une vision théorique des relations internationales*, Paris, 1981.

¹⁹ *Ibidem*, p. 10.

²⁰ *Ibidem*, p. 11.

²¹ Lucian Blaga, *Ființa istorică*, Cluj-Napoca, 1977.

²² Ernst Nolte, *Historische Existenz. Zwischen Anfang und Ende der Geschichte?*, München/Zürich, Piper, 1998.

²³ Cf. Sorin Borza, *op. cit.*

²⁴ Reinhart Koselleck, *L'expérience de l'histoire*, Paris, Gallimard/Seuil, 1997.

apoi „pariul rezistenței”²⁵. „În termeni generali, conchidea Guerreau, problema constă în limpezirea condițiilor de aplicare a raționalismului critic atunci când este vorba de încercarea de cunoaștere a unei etape cruciale (lungi și decisive) din trecutul Europei și în consecință al umanității”²⁶.

Fie că e vorba de un ansamblu de evenimente, „materia primă a științelor umane”, sau de o disciplină a recuperării evenimentelor din trecut, spre a fi explicate și stoarse de semnificații²⁷, istoria se prezintă ca un domeniu complex, „cea mai grea dintre științe” (Fustel de Coulanges), una bazată net pe empirie, pe analogii, pe regularități, ceea ce înseamnă că este în același timp evolutivă și metodică²⁸. „Ambianța concretă” nu exclude teoria, numai că aceasta trebuie să aibă mereu un temei real, istoric, valorizând deopotrivă indivizii și „forțele profunde” (Pierre Renouvin)²⁹, dimensiunea social-economică și pe cea spirituală, în construcții care, de la Herodot până la noi, n-au făcut decât să sporească în complexitate³⁰.

Cuvântul-cheie în această analiză, după opinia lui Duroselle, este urma, vestigiul. Involuntară inițial, urma e strâns legată de memorie și de finalitate. Memoria se transformă în urme, multiplicabile neîncetat și alcătuind patrimoniul cultural, iar urmele devin cu timpul memorie și participă astfel la devenirea omului³¹.

Meditând pe această temă, N. Iorga sesiza că „într-o operă istorică sunt patru elemente: material, critică, organizare, stil. Cele dintâi determină soliditatea și adevărul, celelalte frumusețea”, conchidea tânărul cărturar într-o lecție din 1897, menită a defini chiar „frumusețea în scrierea istoriei”³². Intra deci în obligația istoricului să compare atent izvoarele, să elimine „scoriile din metalul prețios al adevărului”, să interpreteze corect faptele, să aibă „conștiință istorică” în abordarea trecutului³³. A disocia mereu planurile e o nevoie de metodă. La timpul său, Iorga știa să remarce că, față de „istoria estetică” sau „metafizică”, noua istorie trebuia să respecte rigorile științei³⁴. Nu ajungea zborul înalt, privirea sintetică. „Alătura cu istoricul lucrează

²⁵ Alain Guerreau, *Viitorul unui trecut incert (Ce fel de istorie a evului mediu în secolul al XXI-lea?)*, Chișinău, Cartier, 2003, p. 5-13.

²⁶ *Ibidem*, p. 8-9.

²⁷ J.-B. Duroselle, *op. cit.*, p. 13-14.

²⁸ *Ibidem*, p. 18.

²⁹ Pierre Renouvin et J.-B. Duroselle, *Introduction à l'histoire des relations internationales*, Paris.

³⁰ Cf. Arnaldo Momigliano, *Herodotus today*, in *Storia della storiografia*, Milano, 1985, 7, p. 3-5.

³¹ J.-B. Duroselle, *La connaissance actuelle du passé*, loc. cit., p. 8-9.

³² N. Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, ed. IV, Iași, Polirom, 1999, p. 69.

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Ibidem*, p. 70.

eruditul, pentru același scop al cunoașterii cât mai întregi și mai vii a trecutului, din aceeași iubire, mai puternică decât a altor oameni, pentru acest trecut. Eruditul nu e numai decît un elucidator de puncte mărunte, un cioplitor de cornișe sau un adunător de materiale, un lucrător de substrucții. Lucrarea lui se poate întinde asupra unei epoci întregi și o poate îmbrățișa chiar într-o singură carte. Ceea ce-l deosebește de istoric e punctul de vedere din care-și privește câmpul de lucru. El nu-și vede subiectul ca o bucată de viață trecută, n-are senzația aceasta înaintea lui, a subiectului, ci subiectul se sfărâmă pentru dânsul în părțile sale constitutive (...) Pentru a fi istoric trebuie o natură de artist; eruditul e gata când un intelectual posedă simț istoric și iubire de trecut³⁵.

În această viziune, istoricul urma să fie atent nu numai la „subiecte mari, cu fraze mari și pentru publicul cel mare³⁶”, ca în secolul XIX, ci la toate subiectele privind cunoașterea omului, a societății, a ideilor dintr-o epocă sau alta. Totul, absolut totul trebuie să-l ispitească pe istoricul ce se respectă. Alături de ce s-a publicat, el caută material inedit spre a-și completa informația, dar și pentru un contact necesar cu vestigiile timpului. Pe lângă bibliotecile aglutinând o imensă informație, istoriografia „pozitivistă” cultiva pasiunea ineditului. „Arhivele, observa Iorga, gemeau de materiale aproape necunoscute: erau acolo actele publice, contemporane cu faptul pe care-l constatau, registrele de socoteli, scânteietoare de mărunță viață vie, scrisorile private, care dădeau faptul în atmosfera lui de idei și sentimente, în stilul și haina timpului; între zidurile lor stătea ascuns ca într-o criptă trecutul mort, cel autentic. Și ușile acestor repozitorii de prețioase relicvii nu se deschideau. În aceasta avea o bună parte exclusivismul și neinteligenta biurocratului care păzește lucruri scumpe, dar istoricii erau și ei vinovați de această stare de lucruri: nu băteau de ajuns ca să se deschidă³⁷”.

În căutarea unei soluții mai bune, studiul istoriei a cedat uneori tentației de a-și pipăi limitele, de la o extremă la alta, ca într-o „dublă frenezie” bergsoniană. „După literatura istorică falsă, veni cea respectuoasă de adevăr, iar după istoria împodobită, veni istoria goală, după istoria pretențioasă, veni istoria seacă³⁸”. O reconsiderare a domeniului se impunea,

³⁵ *Ibidem*, p. 73. Vezi și considerațiile lui V. Pârvan din studiul *Adunători de izvoare, istorici și filosofi*, în *Scrieri*, ed. cit., p. 59-64: „Trebuie să fii istoric pentru ca să fii un bun adunător de izvoare, iar pentru a fi istoric trebuie să fii un adânc cunoscător al faptelor și gândurilor omenești, pe care să le știi explica și cântări după adevărata lor valoare, să fii – dacă e să punem termenul – însuși un filosof în înțelesul serios și înalt al acestui cuvânt” (p. 64).

³⁶ N. Iorga, *op. cit.*, p. 69.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*, p. 70.

în numele demnității unei profesii care nu și-a sacrificat nicicând cu totul propensiunea spre adevăr.

Codul meseriei, pe acest tărâm, se deprinde anevoie, cu efort și stăruință. „Nu există progres în istorie, știm bine, dacă istoricul nu e în măsură să-și dea seama de situația problemelor, spre a nu reîncepe mereu treaba făcută de alții, spre a sesiza rapid lacunele de umplut și mijloacele de a le acoperi, dacă există”³⁹. Aceasta înseamnă că e nevoie de erudiție, de analiza critică a mărturiilor, de restituții sistematice, pe seama unei pregătiri ce nu poate fi decât metodică. „On ne s’improvise pas historien”⁴⁰, conchidea Charles Samarand, prefațând *Histoire et ses méthodes* (1961), pe urmele unei serii ilustre de profesioniști ai domeniului.

Exercitând o funcție de mediator între experiența trecutului și nevoile lumii de azi, „istoricul trebuie să pună neconținut totul în chestiune: dialectică, cicluri, finalisme disimulate; istoria trebuie să acționeze ca un torent purificator”⁴¹. Ea alege mereu, rânduiește, măsoară, pune la cântar, introduce ordine în materie, caută sensuri, atentă la ansamblul duratei, fiindcă retrospectiva se prelungește firesc în perspectivă⁴².

Limita dintre jurnalism și istorie s-a mutat și ea, inegal, fluctuant, în favoarea unei conjuncții profitabile pentru *istoria imediată* sau *recentă*, vechea *Zeitgeschichte* incluzând acum și prezentul. *Istoria timpului prezent* nu mai e o cutezanță publicistică, un simplu joc de cuvinte, ci un domeniu aparte, gestionat de institute speciale și bucurându-se de un suport destul de larg în opinia publică⁴³.

Totul invită la un spor de exigență, la o regândire a statutului epistemic al istoriografiei. Discursul acesteia se constituie la intersecția dintre spiritul critic în continuă veghe și efortul de (re)construcție reînnoit mereu. *Traditionskritik und Rekonstruktionsversuch*, în expresia lui Ernst Schulin, iată ecuația pusă mereu în pagină de istoric, la orice nivel de anchetă, sub orice formă și-ar gândi mesajul profesional.

Discursul istoric se construiește și se reconstruiește mereu. Conceptul de *reconstrucție* e folosit însă ocazional și pentru a defini un moment distinct, de răspuns la o criză, de schimbare paradigmatică, precum aceea care a însoțit destrucționarea sistemului comunist în Europa Est-Centrală. Discursul istoric e, în acest caz, anume legat de discursul puterii, *Histoire et pouvoir* fiind chiar tema unui colocviu internațional relativ la istoriografia din Europa

³⁹ Charles Samarand, *Histoire et ses méthodes*, Paris, 1961, p. X.

⁴⁰ *Ibidem*, p. XII.

⁴¹ J.-B. Duroselle, *La connaissance actuelle du passé*, p. 21.

⁴² Cf. Pierre Chaunu, *De l’histoire à la prospective*, Paris, 1975.

⁴³ Cf. Timothy Garton Ash, *History of the present. Essays, sketches and dispatches from Europe in the 1990s*, London, 1999.

mediană după 1989⁴⁴. Andrei Pippidi a examinat atunci, în 1992, cultura istorică română din anii tranziției sub titlul: *Une histoire en reconstruction*⁴⁵. Același autor făcuse și mai înainte, la Oxford, o expunere consonantă, în care tranziția era definită ca o stare critică: *Historians for a society in crisis*⁴⁶. Criza, în acest domeniu, implica oarecum efortul de reconstrucție, revizuirea, reevaluarea.

Conceptul de *revizuire* a fost și el pus la lucru în același context, de istorici români (din țară sau diaspora), ca și de unii istorici străini, preocupați de fenomenul respectiv. *Roumanie, retour à l'histoire et révisions* era titlul propus de Catherine Durandin pentru a examina același moment istoriografic în raport cu schimbările politice din zonă⁴⁷, pe când Dennis Deletant folosea un termen mai neutru, *rescriere*, spre a defini tendințele existente⁴⁸. Rescrierea ține de conduita firească a istoricului, dar în cazul de față, ea însemna o *revalorizare* critică mai profundă, în acord cu nevoile corpului social.

Reconsiderările nu erau altceva decât *revizuirii* într-o etapă când noțiunea însăși de *revizuire* părea extirpată din vocabularul uzual. Fie că era vorba de sensul geopolitic al *revizuirii* (cu trimitere la sistemul versaillez și la tratatul parizian de pace) sau de planul ideologiei, noțiunea ca atare era dintre cele nerecomandabile pentru discuții publice. În acest caz, *reconsiderarea* putea fi un bun substitut. T. Vianu l-a utilizat cu o certă insistență în anii de relativă deschidere.

Tot așa, conceptul de *sincronism*, de care se folosise îndeosebi E. Lovinescu, părea inadmisibil în noua epocă. El va fi înlocuit de *convergență*, *interferență* și alți termeni, după caz, din moment ce metoda comparativă impunea să se caute un substitut sau mai multe, iar noii profesioniști ai domeniului erau ispitiți să intre efectiv în dialog cu lumea liberă sub acest unghi.

Variațiunile pe aceeași temă sunt numeroase mai peste tot în lume. Se imaginează o altă istorie, un alt trecut, ajuns tot mai imprevizibil în mintea celor grăbiți a simplifica. Alain Guerreau, amintit și mai sus, specula nu demult asupra „evului mediu în secolul XXI“, căutând a-i descifra sensurile

⁴⁴ Antoine Marès (éd.), *Histoire et pouvoir en Europe médiane*, Paris etc., INALCO, 1996.

⁴⁵ Andrei Pippidi, *Une histoire en reconstruction. La culture historique roumaine de 1989 à 1992*, in vol. cit., p. 239-262.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 241.

⁴⁷ Catherine Durandin, *Roumanie, retour à l'histoire et révisions*, in *Relations internationales*, no 67, automne 1991, p. 295-298. Cf. și Camil Mureșanu, *Istorie și cunoaștere*, București, Ed. Academiei Române, 2001, p. 11.

⁴⁸ Dennis Deletant, *Rewriting the past: trends in contemporary Romanian historiography*, in *Ethnic and racial studies*, XIV, 1, 1991, p. 64-86. Cf. și Frederick Kellogg, *O istorie a istoriografiei române*, Iași, Institutul European, 1986, p. 155-158.

pe seama unui trecut nesigur⁴⁹. Se ezită între *ieri* și *mâine*, se închipuie soluții de racordare a discursului istoric la durată completă⁵⁰. „Rescrierea trecutului recent“ a ajuns un imperativ de câțiva ani și continuă să ocupe agenda istoriografică⁵¹.

Mai neutru e conceptul de *valorizare*, asociat cu *deschiderea* spre toate sugestiile din domeniu⁵², dar mai ales spre idei, atitudini, mentalități, intrând cumva în zona inefabilă a istoriei. El prezumă construcția, dar și reconstrucția continuă, ca în binomul lui Ernst Schulin din *Traditionskritik und Rekonstruktionsversuch*⁵³.

Sunt căutări semnificative pentru o perioadă în care istoria fenomenologică își schimbă sensibil orizontul, dorindu-se în fine liberă, neconstrânsă, capabilă să încerce soluții noi. *Klio ohne Fesseln?* Câțiva analiști ai domeniului și-au imaginat-o în adevăr așa, fără lanțuri⁵⁴, însă au trebuit să constate curând, ca moralistul din vechime, că nu oricine își ignoră lanțurile e în adevăr liber. Diagnosticul pus cu un deceniu în urmă aceleiași istoriografii est-europene de alți analiști se arată a fi prea optimist. Comparând grupajul de studii din *American Historical Review* (4/1992)⁵⁵ cu cel din *Österreichische Osthefte* (2002), se poate sesiza lesne că speranța a fost și în acest domeniu mai mare decât posibilitatea schimbării.

Dileme și paradoxuri se vădesc peste tot în istoriografia postcomunistă (Dusan Kovač), relația dintre istorie (ca discurs) și memorie e mereu dificilă (Moritz Csáky). Tezele și prognozele schițate pentru Rusia, sub această latură, nu sunt prea entuziaste, cu toate că progresele din ultimii ani rămân evidente (Thomas M. Bohn). Pentru Moldova de peste Prut, ezitând mereu între discursul național, etatist și regional, un diagnostic verosimil e și mai greu de pus (Wim van Meurs). Din toate se degajă însă dorința de a stimula „o altă istorie“ (Dusan Necak, Walter Lukan), consonantă cu pluralismul politic și cu evoluțiile mai recente din domeniul

⁴⁹ Alain Guerreau, *L'avenir d'un passé incertain. Quelle histoire du moyen-âge au XXIe siècle*, Paris, Seuil, 2001. Versiune românească, Chișinău, Cartier, 2003.

⁵⁰ Șerban Papacostea, *Istoriografia română, ieri, azi și mâine*, în *Occidentul*, București, 3/1991, p. 10, 30.

⁵¹ Cf. Andrei Pipiddi, *op. cit.*, p. 262.

⁵² Alexandru-Florin Platon, *Valorizare și deschidere în istoriografie*, în *Dacia literară*, 1991-1992. Cf. și Bogdan Murgescu, *A fi istoric în anul 2000*, București, Ed. All, 2000.

⁵³ Ernst Schulin, *Traditionskritik und Rekonstruktionsversuch*, Göttingen, 1979.

⁵⁴ *Klio ohne Fesseln? Historiographie im östlichen Europa nach dem Zusammenbruch des Kommunismus*, hrg. Alojz Ivanisevič, Andreas Kappeler, Walter Lukan, Arnold Suppan, Wien etc., Peter Lang, 2002 (*Österreichische Osthefte*, 44, 2002, 1-2)

⁵⁵ *Historiography of the countries of Eastern Europe*, in AHR, 97, 1992, 4: P.S. Wardycz (Polonia), Jiri Koralka (Cehoslovacia), István Deák (Ungaria), Keith Hitchins (România), Ivo Banac (Iugoslavia), Maria Todorova (Bulgaria).

științelor umane. Continuitatea și ruptura își dispută încă terenul (Alojz Ivanisević), tot astfel fragmentarismul și sinteza, diversele paradigme în plină expansiune (Holm Sundhausen). Libertatea e sesizată ca un apel la răspundere și la gestiunea trecutului (Roumiana Preshlenova). *Kontinuität im Wandel*, continuitate în schimbare, e poate formula cea mai potrivită, ca în studiul lui Wolfgang Höpken, pentru ceea ce se întâmplă în istoriografia zonei, una pluralistă prin definiție, însă ezitantă și expusă la presiunile naționalismului (Arnold Suppan). Nici istoriografia română, în cadrul amintit, nu arată mai bine (Lucian Boia, Harald Heppner)⁵⁶.

Imaginea ce se degajă din aceste ultime analize, privind anume discursul istoric românesc, suferă în mod evident de pe urma unei distorsiuni critice, care se regăsește de altfel și în studiile demitizante din ultimii ani⁵⁷. *Istorie și mit în conștiința românească*, un incitant eseu scris de Lucian Boia, stă în miezul acestui *trend*, care a produs deja epigoni, fără să aprofundeze însă o asemenea temă⁵⁸. Distincția între istoria ca proces obiectiv și istoria ca reprezentare, postulată de autor, nu era destul de fermă în acel eseu, nici în lucrările de mai târziu.

La un pol analog se situează oarecum și tendința de a dedramatiza istoria, prin apel la criterii ce unifică situații foarte diverse, ca și cum contrariile ar trebui topite într-o judecată de ansamblu, revelatoare. S-a putut sesiza o asemenea conduită în legătură cu trecutul recent, marcat de fascism în Vest, de comunism în Est, sau de amândouă peste tot. Orori s-au produs oriunde. N-am putea citi însă istoria și în cheia bucuriei? S-ar obține astfel o versiune a ei mai destinsă, mai „pozitivă“.

Un analist al fenomenului contemporan distinge, subtil, între bucuria trăită de un om în Estul comunist, sensibil la bunurile minimale (măslina, cafea, de exemplu) și cea a omului din Vest, sensibil la bucuriile simple. Distincția între *simplu* și *minimal*, anevoioasă pentru cine nu a trăit experiența dictaturii comuniste, rămâne totuși definitorie pentru două regimuri, sisteme, stiluri de viață din lumea postbelică⁵⁹. „Am putea spune, insistă analistul, că bucuria avea în Est alt regim temporal decât în Vest.

⁵⁶ Lucian Boia, *Roumanian historiography after 1989*, in *Österreichische Osthefte*, 44, 2002, 1-2, p. 499-505; Harald Heppner, *Die rumänische Historiographie seit 1989*, *ibidem*, p. 507-511.

⁵⁷ Cf. Al. Zub, *Discursul istoric și seducțiile imaginarului*, în *Dacia literară*, XII, 2001, 1. Text reprodus în vol. *Oglinzi retrovizoare. Istorie, memorie și morală în România*, publicat împreună cu Sorin Antohi, Iași, Polirom, 2002, p. 169-181.

⁵⁸ Cf. Cristian Pătrășcănoiu, *Rețetă de succes: istoria cu Boia!*, în *Timpul*, Iași, IV, 7-8, iul.-aug. 2003, p. 14. Cf. și Ioan-Aurel Pop, *Istoria, adevărurile și miturile (Note de lectură)*, București, Ed. Enciclopedică, 2002.

⁵⁹ Andrei Pleșu, *Despre bucurie în Est și în Vest*, în *Dilema*, XI, 540 (8-14 aug. 2003), p. 12-13 (Conferință la Festivalul internațional de la Salzburg, 25 iul. 2003).

Vestului i se potrivește definiția carteziană a bucuriei: «contemplarea unui bine prezent» (*Pass.an.*, II, 61, 93). Dar în Est tocmai prezentul, imediatul, erau lipsite de conotația bucuriei⁶⁰, sau dacă exista, aceasta ar trebui înțeleasă ca o bucurie negativă, a neîntâmplării, a răului mai mic sau a răului evitat pur și simplu. Acum, în lunga tranziție postcomunistă? „Nu mai avem bucuriile paradoxale, în același timp chinuite și exaltante, pe care le provoca universul dictatorial, dar nu avem nici bucuriile voastre“, ale celor din Vest. În lipsa acută ce s-a impus, a urmat o cădere în hedonism și trivial. Impaciența sincronizării cu Vestul are pesemne un cost ridicat.

Sugestii? Aproximații? Analogii? De multe lucruri luăm act în istorie sub semnul lui „ca și cum“ (*abs ob*), kantiana locuțiune din care un gânditor, Hans Vaihinger⁶⁰, a făcut, după cum se știe, un concept auxiliar, o marcă a ficțiunii ce dă seama totuși de realitate. Ea exprimă o supoziție, o ipoteză verosimilă, în acord cu alte situații, evenimente, figuri din existența istorică. Dacă adăugăm un „ca și cum“ la cheia „lecturii“ noastre, punem parcă o surdină și îl prevenim pe noul beneficiar asupra altor ipoteze posibile.

Căutând să împace orgoliul profesional cu o necesară modestie, „istoricul trebuie să reacționeze împotriva a tot ceea ce capătă, în epoca în care scrie, un aer de fatalitate: el știe foarte bine că aceste feluri de evidențe colective sunt efemere. (...) Mai puțin ca oricând, nu trebuie să facem pe profeții. A înțelege și a explica trecutul nu mai este un lucru atât de simplu“, constata François Furet, în controversa cu Nolte pe tema revizionismului istoriografic⁶¹.

În adevăr, nimic nu e simplu, cu atât mai puțin a produce un discurs coerent într-un domeniu ca istoria, pe care eforturi îndelungate de critică și (re)construcție l-au făcut, de-a lungul timpului, tot mai amplu, mai complex și mai anevoie sistematizabil. Istoria ar putea fi privită, de ce nu, ca un imens tablou în mișcare – covorul lui Wilder⁶² – tot mai complex, mai nuanțat și mai greu de cuprins.

Iași

⁶⁰ Hans Vaihinger, *Filozofia lui „ca și cum“*, București, Ed. Nemira, 2003 (ed. princeps, 1911).

⁶¹ Apud François Furet, Ernst Nolte, *Fascism și comunism*, București, Univers, 2000, p. 148.

⁶² Thornton Wilder, *The eighth day*, 1967.